

Аксіологія

Лекція

Предмет і коло проблем

Проблема цінностей має глибоку історико-філософську традицію. Але як специфічна галузь філософського пізнання та діяльності вона бере свій початок у середині XIX ст. у Р. Лотце, а в подальшому в неокантіанстві Баденської школи (Віндельбанд, Ріккерт), а також в філософії Ф. Ніцше. Саме у даних авторів висувається ідея першочергової ролі цінностей у філософії, яка отримала назву – **аксіологія** (від грец. ахіа – цінність).

У давньокитайській філософській думці постає тенденція до виникнення та розвитку ціннісних уявлень та понять. У «Шу цзин» («Книга історії» або «Книга документів»), за переказами, складеними та обробленими Конфуцієм (Кун-цзи – біля 551 – 479рр. до н. е.), відзначається п'ять особливих рис людини: зовнішній вигляд, мова, зір, слух, мислення.

Тут же вказуються шість проявів щастя (довголіття, багатство, здоров'я тіла, душевний спокій, любов до цнотливості, спокійна кончина) та п'ять нещасть (скорочене нещастями життя, хвороба, бідність, потворність тіла, слабкість розуму).

У вченні Конфуція велику роль відіграє поняття «жень», яке в перекладі інтерпретується як гуманність, любов до людини, людяність, милосердя, благочинність, співчуття.

Аксіологічний підхід міститься також і в іншому впливовому вченні давньокитайської філософії – **даосизмі**, яка набула класичного вираження в дивовижному за лаконічністю та афористичною мудрістю творі – «Дао де дзин» (Книга Шляху та Благодаті), котра приписується сучаснику Конфуція Лао – цзи. Автор її закликає до певної ціннісної орієнтації, котра ґрунтується на наслідуванні **дао** – глибинній основі всіх речей. Він вважає, що в давнину дао в Піднебесній цінувалося високо, і люди не прагнули до набуття багатств. Він переконаний у тому, що дорогоцінні речі примушують людину здійснювати злочини. Тому дуже мудрий прагне до того, щоб зробити життя ситим, а не до того, щоб мати гарні речі.

В Індії на першому місці знаходиться культ індивідуального спасіння, пошук, перш за все, духовної реалізації, злиття зі світовим Розумом та досягнення нірвани. Індійська духовна традиція формувалася під впливом автохтонних релігій – індуїзму та буддизму, а також тих норм поведінки, котрі задані давньоіндійським епосом, перш за все “Махабхаратою” та “Рамаяною”, тому настанова на звільнення від сансари, від влади матерії за допомогою техніки медитації формувала **такі цінності** як самовдосконалення, любов, пацифізм, непринесення шкоди живому, аскетизм, квієтизм. Мабуть, не випадково в наш час має місце підвищена увага до індійської культури, тому що в умовах кризи техногенної європейської цивілізації цінності давньоіндійської традиції отримують ніби друге дихання.

Давньогрецька філософія надзвичайно аксіологічна. Саме слово «космос» означало давньогрецькою не лише світ та порядок, але й прикраси. Класичною формулою античної аксіології, як ми вважаємо, є положення, що людина є мірилом усіх речей – найяскравіше вираження античного гуманізму. Цей афоризм прийнято пов'язувати з іменем **Протагора** (біля 480– 410 рр. до н. е.).

Сократ (470– 399 рр. до н. е.) вперше формулює власне аксіологічне, тобто філософське питання в справжньому значенні цього слова: Яке значення та смисл мають вивчення явища для людини та її душі? Сократ перший проголосив, що чеснота є знанням. Ця теза має кілька наслідків: 1) тепер розум, а не традиція або авторитет є суддею моральності людини; 2) Спираючись на розум, людина має свідомо та відповідально ставитися до власного життя; 3) людина має виробити, сформуванати свою систему цінностей, моральний кодекс, з точки зору якого повинне оцінюватись життя.

Велика заслуга в постановці проблеми цінності належить **Платону** (427– 317 рр. до н. е.) – котрий проголосив головними цінностями мудрість (істина, віра), мужність (краса, сила), розважливість (добро, розум) і справедливість. Лише в деяких його працях, що збереглися, відсутній прямий аналіз ціннісних понять, але всі предмети дослідження, так чи інакше, представлені в світлі ціннісної проблематики.

У «Нікомаховій етиці» **Арістотель** вводить відповідний термін, називаючи вищою цінністю некорисливе споглядання, «бо ж воно цінне (timia) саме по собі». У «Великій етиці» він намагається встановити ієрархію самих цінностей (благ). Із благ одні відносяться до таких, які цінуються (timia), інші – до таких, що вихваляють (epaineta), а треті – до можливостей (dynameis). При цьому те, що цінується – це шановане, і саме подібні речі шануються всіма. Обидві «Етики» і «Політика», побудовані в основному на змістовному аналізі й систематизації практично всіх духовно–моральних та соціально–значимих цінностей, які діяли в той час.

У епоху Відродження аксіологічний підхід розроблявся з врахуванням людської суб'єктивності. Людина з її пристрастями і прагненнями проголошується вищою цінністю.

Гносеологічна переорієнтація філософії в XVII ст. звела духовно-ціннісні початки людського життя із загальнокосмічних божественних висот до рівня індивідуального буття.

В роботах І. Канта були викладені основні принципи аксіологічного підходу і сформульовано розуміння цінності як особливого феномену.

Поняття “цінність”

Серед основних понять аксіологічної теорії на першому місці стоїть поняття «цінність», яке й досі є предметом живих дискусій. Домінуючим є погляд, що цінності – це предмети, явища та їх властивості, які задовольняють потреби людини. Цінність – це речі, звернені до людини. У цьому значенні цінність не є сам предмет, цінність – це предмет у його взаємозв'язку з людиною, з точки зору його значимості для людини. Таке розуміння сутності цінності звертає увагу головним чином на властивість речей, явищ, процесів, ідей і виступає засобом задоволення потреб та інтересів людини, служить суспільному прогресу та всебічному розвитку особистості. Очевидно, що визначення цінностей через значимість надзвичайно продуктивне, оскільки дозволяє в теоретичному аналізі розгорнути цінність у площині її зв'язку з людиною.

Теорія цінностей насамперед прагне з'ясувати питання природи цінностей. Існують різні погляди на природу цінностей - здатності речей задовольняти людські потреби, бажання, уявлення, які породжують надії людини, очікування, сподівання. Важливими залишаються питання про: об'єктивний чи суб'єктивний зміст цінностей; існування краси, красивого, благородного, чесного самого по собі; обумовленість цінностей смаками, психологічними вподобаннями індивіда (ціннісний суб'єктивізм і релятивізм).

Прихильники онтологічного аксіологізму вважають, що цінності існують самі по собі, вони об'єктивні (Р.-Г. Лотце, Г. Коген, Г. Ріккерт, Н. Гартман, Ф. Brentano, М. Шелер).

Представники суб'єктивістської аксіології наголошують на суб'єктивістському змісті ціннісних суджень (В. Дільтей, Ф. Адлер, О. Шпенглер, А.-Дж. Тойнбі, П. Сорокін).

Поширеними є твердження, що цінності взагалі не піддаються визначенню й алгоритмізації.

Об'єктивістська і суб'єктивістська концепції цінностей зумовили формування двох основних напрямів їх подальшого осмислення. Об'єктивісти прагнуть з'ясувати сенс "справжньої цінності", довести, що далеко не завжди те, що особистість цінує, вартє поціновування (проблема хибних цінностей). Суб'єктивісти наполягають на тому, що цінності належать до психічних об'єктів, їхні джерела - наші почуття (емотивізм), ставлення (прагматизм), інтереси (утилітаризм).

Ми дотримуємося точки зору, згідно з якою природа цінності суб'єктивно–об'єктивна. Цінність об'єктивна в тому плані, що предмет, об'єкт, явище, втягуючись в сферу людської діяльності, набуває особливої соціальної якості. В об'єкті ціннісного відношення упредметнені об'єктивні соціальні зв'язки та відносини. Таким чином, саме об'єкт– носій цінності має об'єктивну природу.

А, безумовно, об'єктивний характер, незалежний від безпосередньої свідомості особистості, мають лише абсолютні вищі цінності, які зберігають своє позитивне значення у всі часи. Ці цінності ми не відносимо до трансцендентного царства значимостей, а пов'язуємо з нормативно, загальнозначимими системами відліку, що існують у культурі. Тобто, це – ідеали, норми, ціннісні уявлення про безумовно–справедливе, добре, красиве, правильне, правдиве, область об'єктивного та об'єктивованого духу (продукти духовної діяльності людей, що існують у надіндивідуальній формі).

З іншого боку, варто зазначити той істотний факт, що цінність не може існувати поза свідомістю особистості. “Ми в розумінні цінностей виходимо з категорії значимості для потреб та інтересів особистості. Потреба ж в тій або іншій формі пред'явлена свідомості, і той предмет, який потреба знаходить для свого задоволення, відображаючись у свідомості, постає як цінність.

Звідси витікає все розмаїття відносних цінностей, хоча і суб'єктивних у своєму бутті, але їх відносність не може вести до абсолютного релятивізму, оскільки вони залежать від об'єктивної природи оцінюваних об'єктів (тобто не матеріальності, речовності, а, як ми вже відмічали, включеності в об'єктивні суспільні відносини, у суспільне буття), від конкретних потреб, інтересів людей і конкретної культури (абстрактно– значимих пріоритетів, нормативів і абсолютних цінностей, які впливають на відносні цінності). З вище сказаного виходить, що суб'єктивність чи об'єктивність цінностей може бути встановлена через розуміння взаємозв'язку абсолютних і відносних цінностей.

Світ цінностей багатоманітний. Він охоплює матеріальні і духовні, соціальні і політичні, естетичні та етичні цінності. Інколи їх поділяють на "нижчі" (матеріальні) і "вищі" (духовні). Однак матеріальні, біологічні, вітальні, тобто життєво необхідні, життєво забезпечувальні цінності не менш важливі для людини, ніж духовні, інтелектуальні, моральні, естетичні. Протиставляти ці класи цінностей недоречно і некоректно. Нерідко одні види цінностей, зокрема матеріальні, абсолютизуються.

Цінності поділяють також відповідно до їх носіїв на: індивідуальні, групові (колективні, національні), вселюдські. До вселюдських цінностей належать цінності добра (блага), свободи, істини, правди, творчості, краси, корисності, віри, надії, любові. Індивідуальними цінностями є життя (вітальні цінності), щастя, благополуччя, здоров'я, родинний добробут. Національні цінності охоплюють такі добродієвості, як незалежність, добросусідство, патріотизм, гідність, соціальний спокій, мир тощо. У будь-якій сфері людського життя і діяльності функціонує своя система цінностей.

Основною формою, у якій функціонують цінності, є ідеали - уявлення про щось неіснуюче, уявне, досконале, бажане. У змісті ідеалів проявляються такі особливості цінностей, як надії, сподівання на краще майбутнє, очікування бажаного. Такими є ідеали всебічно розвиненої особистості або суспільства, у якому будуть задоволені всі розумні потреби людини. Ідеали як ціннісні установки виконують функцію духовних і соціальних орієнтирів, спонук до практичної діяльності людини, спрямованої на "наближення" майбутнього. Ціннісне проектування людиною своїх життєвих устремлінь у бажане майбутнє, вчення про форми і способи цього планування є одним із основних призначень аксіології.

Однією із найвищих людських (суспільних) цінностей є свобода - особливий стан зумовленості духовної реальності; універсалія культури суб'єктивного ряду, що фіксує можливість діяльності і поведінки за відсутності зовнішнього примусу. Філософія народжувалася як свободомислення. Якщо філософія є квінтесенцією (найголовнішим, найсуттєвішим) культури, то свобода - душею філософії. Смыслоутворювальною основою реального людського буття є аксіологічні чесноти, вони визначають характер світо-ставлення особистості, зумовлюють його оптимістичну чи песимістичну спрямованість, що на сьогодні має важливе значення. Невипадково чимало сучасних філософів вважають, що проблематика цінностей виходить на передній план серед всіх філософських напрямів ХХ-ХХІ ст.

Німецький філософ **Пауль-Фердінанд Лінке** (1876-1955) вважав, що цінність є предметом інтерпретації (витлумачення). Пояснюючи цінність як інтерпретацію, він доводить, що саме засобами інтерпретації людина надає перевагу певній речі або способу дії. Проблема інтерпретації цінностей, вибору "найкращих" з них, перетворення ціннісних уявлень на власні переконання є складною і внутрішньо суперечливою інтелектуально-вольовою процедурою. Адже, як зазначають аксіологи, цінності не піддаються логіці раціонального пізнання і виявляються переважно в особистісних почуттях добра і зла, симпатії і презирства, любові і ненависті, дружелюбності або ворожнечі. Створюючи світ цінностей (аксіобуття), людина мимоволі потрапляє у залежність від нього. Аксіологія наголошує, що такі цінності, як істина, добро і краса, до яких людина прагне заради них самих, виявляються в цінностях-благах культури (наука, право, мистецтво, релігія), що "нормують", "оформлюють" ціннісний зміст і повертаються до самої людини як суб'єкта ціннісних узагальнень в якості вимог належної потреби.